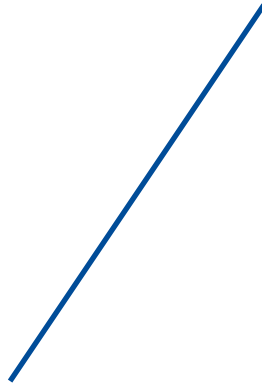

François Grosjean

Ping Li

a kolektiv

Psycholingvistika bilingvismu

KAROLINUM

LINGVISTIKA

Psycholingvistika bilingvismu

François Grosjean, Ping Li a kolektiv

Hlavní autoři:

François Grosjean

Ping Li

Autoři:

Ellen Bialystoková

Raluca Baracová

Annette M. B. de Grootová

Rosa M. Manchónová

Virginia Yipová

All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with the Karolinum Press and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

Z anglického originálu *The Psycholinguistics of Bilingualism*, vydaného nakladatelstvím John Wiley & Sons Limited v roce 2013, přeložil Jan Chromý.
Doslov napsala Denisa Bordag.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Praha 2019

Redakce Magdaléna Smějsíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© 2013 Blackwell Publishing, Ltd with the exceptions of Chapter 1, Chapter 2, Chapter 3, Chapter 7, Chapter 10 © 2013 François Grosjean and Ping Li et al.
Translation © Jan Chromý, 2019
Epilogue © Denisa Bordag, 2019

ISBN 978-80-246-3641-2

ISBN 978-80-246-4392-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

AUTORSKÝ KOLEKTIV	9
ÚVOD	11
1 BILINGVISMUS: KRÁTKÉ PŘEDSTAVENÍ	15
François Grosjean	
1.1 Rozšíření bilingvismu	16
1.2 Kdo jsou bilingvní mluvčí	17
1.3 Funkce jazyka	21
1.4 Jazykový mód	24
1.5 Interakce mezi bilingvními a monolingvními mluvčími	28
1.6 Bikulturalismus	32
Výzkumné otázky	35
Doporučená četba	35
Bibliografie	35
I ZPRACOVÁNÍ MLUVENÉHO JAZYKA	37
2 PERCEPCE A POROZUMĚNÍ ŘEČI	39
François Grosjean	
2.1 Od řečové vlny k mentální reprezentaci	40
2.2 Zpracování monolingvní řeči	43
2.3 Zpracování bilingvní řeči	50
Výzkumné otázky	58

Doporučená četba	58
Bibliografie	58
3 PRODUKCE ŘEČI	60
François Grosjean	
3.1 Od myšlenky k artikulaci	61
3.2 Produkce monolingvní řeči	63
3.3 Jazyková produkce u bilingvních mluvčích je dynamický proces	65
3.4 Produkce bilingvní řeči	70
Výzkumné otázky	77
Doporučená četba	78
Bibliografie	78
II ZPRACOVÁNÍ PSANÉHO JAZYKA	81
4 ČTENÍ	83
Annette M. B. de Grootová	
4.1 Náčrt procesu čtení	84
4.2 Rozpoznání slov u bilingvních mluvčích	86
4.3 Modely rozpoznání psaných slov u bilingvních mluvčích	97
4.4 Zpracování věty u bilingvních mluvčích	102
Výzkumné otázky	106
Doporučená četba	107
Bibliografie	107
5 PSANÍ	110
Rosa M. Manchónová	
5.1 Psycholinguvistika bilingvního psaní: mapování terénu	112
5.2 Produkce textu u bilingvních mluvčích: procesy a strategie	115
5.3 Transfer znalostí a dovedností v psaní u bilingvních mluvčích	121
Výzkumné otázky	123
Doporučená četba	123
Bibliografie	123
III OSVOJOVÁNÍ JAZYKA	127
6 SIMULTÁNNÍ OSVOJOVÁNÍ JAZYKA	129
Virginia Yipová	
6.1 Teoretické otázky	131
6.2 Metodologické otázky	134
6.3 Raná vývojová stadia a diferenciacie jazyků	139
6.4 Vzájemné působení jazyků	141
6.5 Míšení kódů	143

6.6 Důsledky a aplikace	148
Výzkumné otázky	149
Doporučená četba	150
Bibliografie	150
7 SUKCESIVNÍ OSVOJOVÁNÍ JAZYKA	154
Ping Li	
7.1 Efekt věku v osvojování druhého jazyka	155
7.2 Učení se řeči v sukcesivním osvojování jazyka	160
7.3 Vzájemné působení mezi prvním a druhým jazykem	165
Výzkumné otázky	173
Doporučená četba	174
Bibliografie	174
IV KOGNICE A BILINGVNÍ MOZEK	177
8 BILINGVNÍ PAMĚŤ	179
Annette M. B. de Grootová	
8.1 Uspořádání bilingvního mentálního lexikonu	181
8.2 Pojmy u bilingvních mluvčích	189
8.3 Autobiografická paměť u bilingvních mluvčích	195
Výzkumné otázky	197
Doporučená četba	198
Bibliografie	198
9 KOGNITIVNÍ DOPADY BILINGVISMU	200
Ellen Bialystoková a Raluca Baracová	
9.1 Jazyk a metajazykové schopnosti	201
9.2 Osvojování gramotnosti	207
9.3 Vývoj exekutivní kontroly	210
9.4 Výhody bilingvismu v průběhu života	214
Výzkumné otázky	219
Doporučená četba	219
Bibliografie	219
10 NEUROLINGVISTICKÉ A NEUROKOMPUTAČNÍ MODELY	222
Ping Li	
10.1 Tradiční přístupy a spory v neurolingvistice	223
10.2 Kognitivní neurověda bilingvismu	229
10.3 Komputační modelování v neurolingvistice	238
Výzkumné otázky	244
Doporučená četba	245
Bibliografie	245

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK	247
POZNÁMKA PŘEKLADATELE	252
DOSLOV K ČESKÉMU VYDÁNÍ	254
JMENNÝ REJSTŘÍK	261
VĚCNÝ REJSTŘÍK	264

AUTORSKÝ KOLEKTIV

HLAVNÍ AUTOŘI

François Grosjean je emeritní profesor psycholingvistiky na Univerzitě Neuchâtel ve Švýcarsku. Mezi jeho četné publikace o bilingvistice patří tři knihy: *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism* (1982), *Studying Bilinguals* (2008) a *Bilingual: Life and Reality* (2010), přičemž poslední z nich byla časopisem *Choice* zařazena na seznam Výjimečných akademických prací. Je zakládajícím redaktorem časopisu *Bilingualism: Language and Cognition* a byl jeho prvním výkonným redaktorem.

Ping Li je profesorem psychologie, lingvistiky a informačních věd a technologie na Pensylvánské státní univerzitě. Mezi jeho práce patří *The Handbook of East Asian Psycholinguistics* (díly 1–3; hlavní editor; 2006) a *The Acquisition of Lexical and Grammatical Aspect* (editor spolu s Y. Shiraiem; 2000). Je redaktorem časopisu *Bilingualism: Language and Cognition* a jedním z redaktorů časopisu *Frontiers in Language Sciences*.

PŘIZVANÍ AUTOŘI

Ellen Bialystoková je profesorkou York University v Kanadě. V průběhu svého života publikovala řadu prací věnovaných bilingvistice a jeho kognitivním dopadům. Mezi její knihy patří *Bilingualism in Development* (2001) a *Lifespan Cognition: Mechanisms of Change* (editorka spolu s F. I. M. Craikem; 2006). Je členkou Kanad-

ské královské společnosti a její výzkum získal řadu ocenění, včetně Killamovy ceny za sociální vědy v roce 2010.

Raluca Baracová, Ph.D., je výzkumnou manažerkou v dětské nemocnici v Torontu v Kanadě.

Annette de Grootová je profesorkou experimentální psycholingvistiky na Univerzitě Amsterdam. Je autorkou knihy *Language and Cognition in Bilinguals and Multilinguals: An Introduction* (2011) a s Judith Krollovou editovala knihy *Tutorials in Bilingualism: Psycholinguistic Perspectives* (1997) a *Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches* (2005). Je členkou ediční rady časopisu *Bilingualism: Language and Cognition*.

Rosa Manchónová je profesorkou aplikované lingvistiky na Univerzitě Murcía ve Španělsku. Mezi její knihy patří *Writing in Foreign Language Contexts: Learning, Teaching, and Research* (2007), *Learning-to-Write and Writing-to-Learn in an Additional Language* (2011) a *L2 Writing Development: Multiple Perspectives* (2012). Společně s Chrisem Tardym je redaktorkou časopisu *Journal of Second Language Writing*.

Virginia Yipová je profesorkou a vedoucí lingvistiky a moderních jazyků na Čínské univerzitě v Hong Kongu a také ředitelkou centra pro výzkum dětského bilingvismu tamtéž. Mezi její knihy patří *Interlanguage and Learnability* (1995) a *The Bilingual Child: Early Development and Language Contact* (editorka spolu se Stephenem Matthewsem; 2007). Druhá uvedená kniha byla oceněna Cenou Leonarda Bloomfielda udělovanou Americkou lingvistickou společností. Rovněž se podílela na řadě knih věnovaných kantonské gramatice.

ÚVOD

V posledních 25 letech se výzkum bilingvismu neuvěřitelně rozvíjí. Je možné to vidět na bezpočtu příruček, které toto téma představují, na řadě specializovanějších publikací, na různých encyklopediích, ale i na nově vzniklých akademických časopisech nebo početných webových stránkách či blozích, které se tomuto tématu věnují.

Jednou z nejdynamičtěji se rozvíjejících subdisciplín výzkumu bilingvismu je psycholingvistický výzkum dospělých a dětí. Většina knih představujících tuto oblast se zaměřuje na určitá konkrétní témata, jako jsou zpracování jazyka a reprezentace u dospělých bilingvních mluvčích, osvojování jazyka u bilingvních dětí, kognitivní aspekty bilingvismu, bilingvní mozek a tak dále. Jen malé množství publikací pokrývá tuto tematiku vcelku. Takové knihy se navíc obvykle orientují na pokročilejší studenty a odborníky nebo na čtenáře, kteří jsou vzděláni v kognitivní psychologii, psycholingvistice či aplikované lingvistice.

Cílem této knihy je poskytnout čtenářům úvod do psycholingvistiky bilingvismu. Nejedná se o ucelený a podrobný přehled - kniha usiluje o srozumitelné představení důležitých pojmů a představ v této výzkumné oblasti. Z toho důvodu jsme k práci na knize přizvali autory, kteří jsou významní odborníci na témata, jimiž se zabývají, jmenovitě Ellen Bialystokovou a Ralucu Baracovou, Annette de Grootovou, Rosu Manchónovou a Virginii Yipovou. Dalším cílem je umožnit seznámení s oborem těm čtenářům, kteří se s psycholingvistikou bilingvismu dosud neseťkali, a to zejména začínajícím studentům, u nichž předpokládáme omezenou znalost psycholingvistiky i kognitivní psychologie. Snažíme se rovněž poskytnout stejný prostor různým oblastem psycholingvistiky bilingvismu, i navzdory skutečnosti, že některé z těchto oblastí jsou obecně více probádané

než jiné. Například zpracování psaného jazyka se v posledních letech věnovalo mnohem více pozornosti než zpracování mluveného jazyka, a to i přesto, že bilingvní komunikace probíhá mnohem častěji v mluveném módu. V neposlední řadě je naším cílem představit přístupy a metodologie, které se v oboru používají, zejména pozorování, experimentální metody, počítačnické modelování a neurovizualizace.

Kniha začíná úvodní kapitolou věnovanou bilingvistice a bilingvními mluvčím, v níž jsou představeny základní pojmy a některé tradované mýty uvedeny na pravou míru. Vzhledem k tomu, že různí bilingvní mluvčí mají různou znalost jednotlivých jazyků, je důležité porozumět různým výchozím aspektům bilingvistice právě z jejich pohledu, což následně umožňuje pochopit data z jednotlivých výzkumů.

Zbytek knihy je pak rozdělen do čtyř částí, první z nichž se věnuje zpracování mluveného jazyka. V druhé kapitole se zabýváme percepcí řeči a porozuměním, přičemž zkoumáme, jak bilingvní mluvčí zpracovávají jeden z jazyků v komunikačních situacích, v nichž nejsou přítomny prvky žádného dalšího jazyka. Také se zde věnujeme tomu, jak bilingvní mluvčí vnímají řeč, která obsahuje přepnutí kódů či přejímky. Třetí kapitola se zaměřuje na produkci řeči a ukazuje, že se jedná o dynamický proces, někdy jazykově selektivní, jindy nikoliv. Kromě toho se zde věnuje pozornost časovým aspektům přepínání kódů, syntaktickým omezením tohoto přepínání a jeho dopadům na fonetickou stránku výpovědi.

Druhá část knihy se věnuje zpracování psaného jazyka. Obsahuje dvě kapitoly, jedna je zaměřena na čtení, druhá na psaní (přičemž druhé uvedené téma je v odborné literatuře relativně vzácné). Čtvrtá kapitola, kterou napsala Annette de Grootová, se zabývá rozpoznáním psaných slov u bilingvních mluvčích a tím, zda je toto rozpoznání omezeno na kontextem navozený jazyk, anebo se ho účastní i další jazyky. Autorka se zde věnuje také různým experimentálním studiím a modelům. Druhá část kapitoly se pak zabývá tím, jak bilingvní mluvčí řeší při čtení syntaktickou víceznačnost a jak zpracovávají sémantické a syntaktické anomálie. Pátá kapitola, jejíž autorkou je Rosa Manchónová, se věnuje produkci textu u bilingvních mluvčích a zaměřuje se na strategickou roli silnějšího jazyka při psaní ve slabším jazyce. Rovněž je zde zkoumán vzájemný vztah mezi zkušeností s psaním a jazykovou schopností a také přenos zkušeností a dovedností s psaním z jednoho jazyka do druhého.

Třetí část knihy je věnována osvojování jazyka u bilingvních mluvčích. Šestá kapitola, kterou napsala Virginia Yipová, se zabývá simultánním osvojováním jazyků, přičemž rozebírá otázky vyváženého a nevyváženého vývoje a také to, nakolik se jazyky při tomto vývoji vzájemně ovlivňují. Rovněž se zde dočteme o diferenciaci jazyků v raných fázích vývoje dítěte a dále o míšení jazyků, osvojování tří jazyků a o jazykovém vývoji bilingvních dětí s jazykovými poruchami. Sedmá kapitola se věnuje sukcesivnímu osvojování jazyka, poskytuje přehled výzkumů hypotézy kritického období pro osvojení druhého jazyka a různých souvisejících teoretických koncepcí. Dále se zabývá osvojováním řeči a pro-

měnnými, které ovlivňují, do jaké míry se mluvčím toto osvojení podaří. Závěr kapitoly se zaměřuje na to, jak se dva jazyky v průběhu sukcesivního osvojování vzájemně ovlivňují, přičemž je pozornost věnována i skutečnosti, že v souvislosti s nárůstem znalosti druhého jazyka je ke změnám náchylný i první jazyk bilingvního mluvčího.

Poslední, čtvrtá část knihy pokrývá kognici a bilingvní mozek. Osmá kapitola, kterou napsala Annette de Grootová, se věnuje bilingvní paměti a představuje různé modely uspořádání lexikálních forem a souvisejících konceptuálních reprezentací v bilingvním mentálním lexikonu. Zabývá se tím, zda, jak a proč se pojmy prvního a druhého jazyka vzájemně liší a nakolik se odlišují od pojmů, které mají monolingvní mluvčí. Na závěr kapitoly je pozornost věnována otázkám epizodické/autobiografické paměti u bilingvních mluvčích, zejména zda si bilingvní mluvčí v paměti ukládají jazyk, který byl používán v minulé události, a jaké to má následky pro pozdější vybavování. Devátá kapitola, již napsaly Ellen Bialystoková a Raluca Baracová, se věnuje kognitivním dopadům bilingvismu. Nejprve se zde představují verbální schopnosti bilingvních dětí a dospělých, jako jsou velikost slovní zásoby, metajazykové uvědomění a schopnost číst. Dále autorky pojednávají o dopadech bilingvismu na neverbální otázky, zejména o změnách ve schopnostech exekutivní funkce v průběhu dětství a dospělosti a také o důsledcích těchto změn v průběhu stárnutí. V desáté kapitole se pak věnujeme neurolingvistickým a neurokomputačním modelům, které se vážou k bilingvismu. Zabýváme se různými neurolingvistickými přístupy a spory a představujeme kognitivní neurovědu bilingvismu za doprovodu stručného úvodu do relevantních neurozobrazovacích metod. Na konci kapitoly se pak zaměřujeme na to, jak neurolingvistické komputační modelování účelně doplňuje behaviorální a neurozobrazovací výzkumy.

Zmiňme ještě několik věcí. Zaprvé, všichni autoři se ve svých kapitolách snaží představovat přístupy a metodologie, které se v jejich oblastech používají, prostřednictvím několika ilustrativních příkladů, které jsou detailně popsány. Čtenáři tak budou narážet na podrobnější pojednání o několika málo výzkumech a neměli by očekávat ucelený přehled velkého množství výzkumů. Zadruhé, tato kniha se nesnaží o systematické srovnání monolingvních a bilingvních mluvčích (ačkoliv v některých případech o monolingvních mluvčích v kontrastu s bilingvními mluvčími). Jde o poměrně citlivou otázku, a to zejména pro ty badatele, kteří jsou zastánci holistického pohledu na bilingvismus, podle něhož bilingvní mluvčí není prostým součtem dvou monolingvních. Rozhodli jsme se ji proto v této knize nechat stranou. Zatřetí, knihu jsme tvořili s pedagogickým úmyslem, na konci každé kapitoly tak jsou výzkumné otázky a odkazy na další četbu.

Tuto knihu lze využívat v kurzech psycholingvistiky, lingvistiky, kognitivní vědy, řečové a jazykové patologie, bilingvismu, aplikované lingvistiky či osvojování prvního a druhého jazyka. Je ideální pro bakalářské studenty, případně pro začínající studenty magisterského studia. Stejně tak v ní ale může nalézt poučení širší veřejnost se zájmem o psycholingvistické aspekty bilingvismu.

Na závěr bychom rádi poděkovali autorům, kteří přijali naši pozvánku ke spolupráci na této knize. Jejich příspěvky jsou skvěle napsané, a to i z didaktického hlediska. Jsme jim hluboce zavázáni. Děkujeme rovněž profesoru Johnu Fieldovi, s nímž jsme tuto knihu od začátku probírali, a Danielle Descoteauxové, editorce nakladatelství Wiley-Blackwell, která nám umožnila tuto knihu vydat a byla nám v průběhu prací velmi nápomocná. Stejně tak děkujeme za pomoc Julii Kirkové, Fioně Screenové a Allison Medoffové ze stejného nakladatelství. Rovněž chceme poděkovat našim rodinám za jejich neutuchající a obrovskou podporu. Tuto knihu bychom chtěli věnovat právě jim.

François Grosjean a Ping Li
březen 2012

KAPITOLA 1

BILINGVISMUS: KRÁTKÉ PŘEDSTAVENÍ

François Grosjean

Slova „bilingvní“ a „bilingvismus“ znamenají různé věci v závislosti na kontextu, v němž se objevují. Mohou vyjadřovat znalost a užívání dvou či více jazyků, prezentaci informací ve dvou jazycích, potřebu dvou jazyků, uznání dvou či více jazyků a tak dále. Tato kniha se zaměřuje na psycholingvistické aspekty bilingvních dospělých mluvčích a dětí, a bilingvismus (a také multilingvismus) tak vymezuje jako užívání dvou či více jazyků (respektive nářečí) v každodenním životě.

Tato kapitola má několik cílů. Prvním z nich je představit čtenářům základní pojmy týkající se bilingvismu a bilingvních mluvčích, a tím jim umožnit lepší porozumění následujícím kapitolám, které jsou zaměřeny specificky. Čtenáři jistě mají obecné znalosti o jazyce a kognici, o bilingvismu toho však nemusí vědět tolik. Tato kapitola by měla tuto mezeru zaplnit. Druhým cílem je popsat, co je vlastně na bilingvních účastnících výzkumu zajímavého z odborného hlediska. V každodenním životě jsou to „běžní bilingvní mluvčí“ se svou specifickou jazykovou znalostí a užíváním jazyka, s nimiž se účastní výzkumu jako partcipanti. Badatelé se mohou zaměřovat na určité aspekty bilingvismu, případně mohou dokonce s těmito aspekty experimentálně manipulovat. Zároveň si však bilingvní mluvčí do výzkumu přirozeně přinášejí další specifika, na něž se badatelé přímo zaměřovat nemusí. Abychom byli schopni porozumět povaze dat, s nimiž se v těchto výzkumech pracuje, musíme tyto aspekty nejprve pochopit.

Třetí cíl, jenž se neomezuje pouze na tuto kapitolu, je uvést na pravou míru některé tradované mylné představy týkající se bilingvismu a bilingvních mluvčích, jako například že bilingvní mluvčí mají stejnou a perfektní znalost obou (případně více) svých jazyků, že nemají v žádném svém jazyce cizí přízvuk, že si své jazyky osvojili již v dětství, že jsou to skvělí překladatelé a tak dále. S podobnými mýty se setkáváme i v souvislosti s bilingvními dětmi, o kterých se můžeme doslechnout, že jsou z hlediska osvojování jazyka opožděné, že své jazyky neustále směšují a že bilingvismus má zkrátka negativní vliv na jejich vývoj (více o takových mylných představách viz Grosjean, 2010). Některé z těchto omylů vyvrátíme v této kapitole, k dalším se pak dostaneme v kapitolách následujících.

Nejprve se zaměříme na míru rozšíření bilingvismu a na příčiny tohoto rozšíření. Poté se budeme věnovat bilingvním mluvčím z hlediska jejich užívání jazyka a jazykové plynulosti a podíváme se na to, jak se tyto jevy v průběhu času mění; budeme mluvit o posilování a oslabování jazyků. Následovat bude pojednání o funkcích jazyků, které bude úzce souviset s takzvaným principem komplementárnosti. Potom se zaměříme na to, co se děje, když bilingvní mluvčí interagují s jinými bilingvními mluvčími, kteří sdílejí jejich jazyky, a v čem jsou takové interakce odlišné od interakcí monolingvních mluvčích. Zde budeme využívat zejména pojem jazykový mód. Na závěr této kapitoly se budeme věnovat biculturalismu u bilingvních jedinců a jeho vlivu na znalost jazyků a jazykové zpracování u bilingvních mluvčích.

1.1 ROZŠÍŘENÍ BILINGVISMU

Badatelé v oblasti bilingvismu v posledních desetiletích opakovaně tvrdili, že je polovina světové populace, ne-li více, bilingvní. Bohužel nemáme k dispozici celosvětově platná data, i bez nich je však zřejmé, že na bilingvismus narážíme ve všech věkových skupinách, ve všech společenských vrstvách a ve většině zemí. Například zpráva Evropské komise (2006) ukázala, že okolo 56 % obyvatel 25 evropských zemí ovládá druhý jazyk tak dobře, aby se v něm účastnilo konverzace. Ne všichni tito lidé užívají dva jazyky (nebo více) každodenně, uvedené procento nám však dává představu, jak rozšířený bilingvismus je. V Severní Americe je situace následující: v Kanadě je 35 % obyvatel bilingvních a ve Spojených státech je to sice méně (okolo 18–20 %), pořád to však znamená zhruba 55 milionů obyvatel. Zastoupení bilingvních mluvčích je mnohem vyšší v jiných částech světa, jako jsou Asie a Afrika, kde bývá normální umět a užívat v běžném životě hned několik jazyků.

Jak můžeme takové rozšíření bilingvismu vysvětlit? Zaprvé, existuje mnohem více jazyků (okolo 7000 podle Gordon, 2005), než je států (193 v roce 2011). V některých státech se vyskytují mluvčí velkého počtu jazyků, což nutně vede k jazykovému kontaktu mezi obyvateli a v posledku k bilingvismu. Například v Nigérii najdeme 516 jazyků, v Indii 427, v Brazílii 200 a tak dále. Většina tako-

vých států má jeden či dva obecné komunikační jazyky (tzv. lingua franca), které lidé užívají vedle svých lokálnějších jazyků, což opět vede k bilingvistice či multilingvistice. Zadruhé, lidé od počátku věků cestovali kvůli obchodu či práci, z náboženských či politických důvodů, kvůli různým konfliktům a podobně. Dnešní populace řady států jsou výsledkem migrace – příkladem mohou být Spojené státy americké, Kanada, Austrálie a mnoho jihoamerických států. Jiné státy, které historicky zaznamenaly velkou emigraci svých obyvatel jinam, nyní zažívají příliv nových imigrantů. Ve většině případů si přistěhovalci osvojí jazyk hostitelské země, a stanou se tak bilingvními. Existují ale také četné případy, kdy si původní obyvatelé osvojí nový jazyk, jako například indiáni v Severní Americe.

Další podstatnou příčinou tak velkého rozšíření bilingvismu je vzdělávání a kultura. Mnozí lidé studují v oblasti či v zemi s odlišným jazykem, než je jejich mateřský, a stávají se tak bilingvními. K rozvoji jazykového kontaktu vedou i další události, jako jsou smíšená manželství či pracovní příležitosti – diplomacie, obchod, zahraniční zpravodajství, výuka jazyka a tak dále. Bilingvistika je zkrátka mnohem frekventovanější, než by se mohlo na první pohled zdát, a je tak zcela přirozené, že vědy o jazyce věnují v posledních letech tomuto jevu tak velkou pozornost.

1.2 KDO JSOU BILINGVNÍ MLUVČÍ

V této části se nejprve zaměříme na dva důležité definiční faktory bilingvismu – jazykovou plynulost (fluentnost) a užívání jazyka – a poté se podíváme na to, jak mohou jazyky bilingvních mluvčích v průběhu času posilovat či oslabovat.

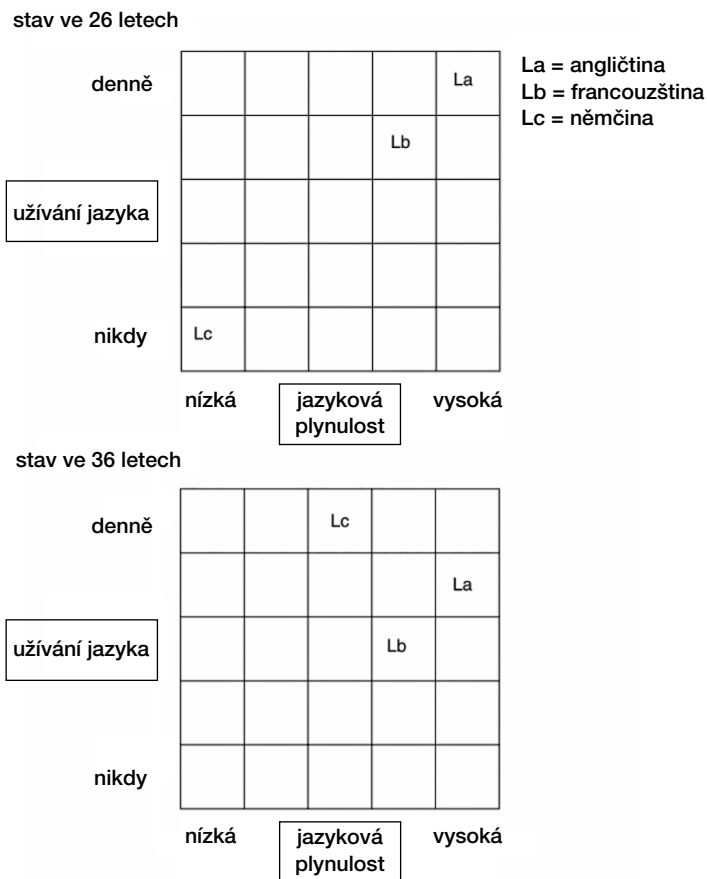
1.2.1 JAZYKOVÁ PLYNULOST A UŽÍVÁNÍ JAZYKA

Často se nesprávně tvrdí, že bilingvní mluvčí jsou schopni mluvit dvěma jazyky plynule. Někteří k tomu ještě dodávají, že bilingvní mluvčí nemají cizinecký přízvuk v žádném jazyce, a jiní zase tvrdí, že bilingvní mluvčí si své jazyky osvojili již v dětství. V jistém smyslu se na bilingvní mluvčí nahlíží jako na dva monolingvní v jedné osobě. Ve skutečnosti však většina bilingvních mluvčích neovládá všechny své jazyky plynule, mnoho z nich má alespoň v jednom z jazyků cizinecký přízvuk a řada bilingvních mluvčích si osvojila některý či některé z jazyků až v období adolescence, či dokonce v dospělosti. Jak uvidíme, bilingvní mluvčí užívají své jazyky pro nejrůznější účely, v různých oblastech života a k dosažení různých cílů. Míra jejich fluentnosti záleží na jejich potřebě užívání tohoto jazyka. Proto je mnoho bilingvních mluvčích v jednom z jazyků fluentnější a proto někteří v jednom z jazyků neumí psát či číst.

Fluentnost tak není vhodné definiční kritérium (Jak plynule musí daná osoba být schopna mluvit danými jazyky, aby ji bylo možné považovat za bilingvní?) a badatelé – počínaje Weinreichem (1968) a Mackeyem (2000) – se jí snažili

vyhnout tak, že kladli důraz na užívání jazyka. To vysvětluje definici uvedenou na začátku kapitoly: bilingvismus je užívání dvou či více jazyků (či nářečí) v každodenním životě. Všimněte si, že tato definice explicitně zmiňuje nářečí a také nevylučuje znalost více jazyků (bilingvismus je tak de facto nadřazený termín pro trilingvismus, kvadrilingvismus atd.). Tato definice tedy zahrnuje mnohem více mluvčích než definice založená na plynulosti (zvláště v případě, že bychom vyžadovali stejnou plynulost v obou jazycích), a je tak mnohem realističtější.

To, co jsme řekli výše, neznamená, že bychom míru fluentnosti v jazycích bilingvního mluvčího (a obecně jeho jazykové schopnosti) neměli brát v potaz. Pomoci nám v tom může mřížka vyvinutá autorem této studie. Na obrázku 1.1 je zachycen bilingvismus osoby MC ve dvou momentech jeho života: ve věku 26 let a ve věku 36 let. Užívání jazyka je zobrazeno na vertikální ose každé mřížky (na škále od „nikdy neužívá“ po „užívá každodenně“) a jazyková plynulost na horizontální ose (od „nízká plynulost“ po „vysoká plynulost“).

Obr. 1.1: Zachycení bilingvismu prostřednictvím užívání jazyka a jazykové plynulosti ve dvou časových obdobích: 26 a 36 letech

V horní mřížce vidíme, že ve věku 26 let MC nejčastěji užíval La (angličtinu) a zároveň byl v tomto jazyce nejplynulejší. Svůj další jazyk, Lb (francouzštinu), používal běžně, i když o něco méně než La, a zároveň byl v tomto jazyce o něco méně plynulý. MC měl rovněž určitou znalost třetího jazyka (Lc, tj. němčiny), který se učil ve škole. Tento jazyk však vůbec neužíval. Jinými slovy, MC byl bilingvní mluvčí angličtiny a francouzštiny s lehkou dominancí angličtiny a měl určitou znalost dalšího jazyka. To je častá situace u bilingvních mluvčích – vedle jazyků, které běžně používají, znají ještě další jazyk či jazyky, které užívají zřídka. (Podotkněme zde, že pro tři jazyky, které ovládá MC, používáme značky La, Lb a Lc. Činíme tak proto, že na tomto místě nechceme uvádět, který z jazyků je prvním jazykem [L1], který druhým [L2] a který třetím [L3]. V knize však obecně užíváme oba způsoby značení.)

Je třeba podotknout, že tento popis jazykového statusu bilingvního mluvčího je velmi obecný a nezohledňuje domény (situace), v nichž jsou jazyky užívány (viz oddíl 1.3) a také jazykové módy (mluvený, psaný, znakový). Pro doplnění tohoto popisu bychom měli vytvořit více mřížek, a to například pro čtyři základní schopnosti bilingvního mluvčího: mluvení, poslech, čtení a psaní. To by nám umožnilo hlouběji poznat jazykovou konfiguraci bilingvního mluvčího, která se běžně zjišťuje pomocí dotazníku (viz např. dotazník v Li – Sepanski – Zhao, 2006). Často můžeme narazit na to, že se bilingvní mluvčí v daných čtyřech jazykových schopnostech liší: někteří mohou mít velmi dobrou schopnost porozumění mluvenému jazyku, ale sami jím neumí mluvit; jiní mohou umět psát a číst v určitém jazyce, ale ne v jiném a podobně.

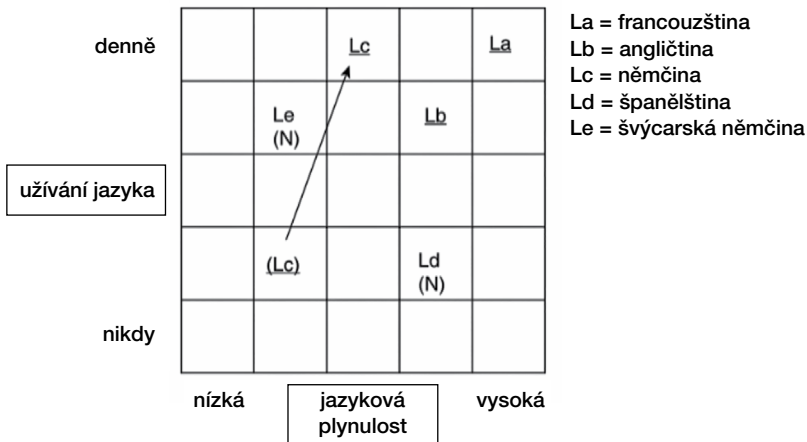
Využití mřížek podobných těm, které jsme ukázali výše, nás může navést i ke vztahu mezi jednotlivými jazyky bilingvního mluvčího: některé jazyky si mohou být docela blízké (např. španělština a italština), jiné velmi vzdálené (např. angličtina a čínština). Je všeobecně známo, že úzce příbuzné jazyky se navzájem ovlivňují více než jazyky vzdálené.

1.2.2 POSILOVÁNÍ A OSLABOVÁNÍ JAZYKŮ

Vrátíme-li se k obrázku 1.1 a podíváme-li se na dolní mřížku, můžeme vidět aktuální bilingvní konfiguraci osoby MC (ve věku 36 let), tj. 10 let po situaci zachycené v horní mřížce. Je možné si všimnout výrazné změny: La (angličtina) a Lb (francouzština) jsou nadále jazyky, které MC ovládá nejlépe, avšak oba dva užívá o něco méně než dříve. Němčina (Lc), která byla pro MC okrajovým jazykem, jež se učil ve škole, se posunula v mřížce nahoru (nyní je užívána každodenně) a rovněž směrem doprava (MC je v tomto jazyce plynulejší). Důvodem je, že se MC v průběhu daných 10 let odstěhoval do Německa a němčina se stala prostředkem jeho každodenní komunikace, častěji užívaným než La a Lb. To dobře ilustruje, jak je důležité znát jazykovou historii bilingvních mluvčích: jaké jazyky daná osoba ovládá a kdy a kde si je osvojila; jak se v průběhu života měnila plynulost a míra užívání jazyků; zda byly některé z jazyků pod vlivem

jiného, silnějšiho jazyka, anebo je daná osoba dokonce postupně zcela přestala užívat.

Obrázek 1.2 spojuje dvě mřížky do jedné a představuje případ 30letého bilingvního mluvčího (EP), který mezi 20. a 30. rokem života nejen změnil svou jazykovou konfiguraci (podobně jako MC), ale osvojil si navíc i dva další jazyky. Jazyky, které ovládal ve věku 20 let (La: francouzština, Lb: angličtina; Lc: němčina), jsou vyznačeny podtrženě. Případná změna umístění v mřížce je vyznačena šipkou vedoucí z původního umístění k novému. Nové jazyky (Ld: španělština; Le: švýcarská němčina) jsou označeny symbolem (N).

Obr. 1.2: Bilingvní mluvčí, který ve věku 20 let do různé míry ovládal tři jazyky (La, Lb, Lc). Mezi 20. a 30. rokem věku si osvojil dva nové jazyky (Ld, Le), které jsou označeny symbolem (N), a jeden z jazyků (Lc) změnil svou pozici, což je vyznačeno šipkou

V daném případě vidíme, že francouzština (La) a angličtina (Lb) si v průběhu desetiletého intervalu zachovaly svou původní pozici, avšak němčinu (Lc) nyní mluvčí EP užívá každodenně a plynuleji. Zároveň si EP osvojil dva další jazyky: španělštinu (Ld), kterou ovládá docela dobře, ale moc ji neužívá, a švýcarskou němčinu (Le), kterou používá téměř denně, ale moc dobře ji neumí. Za tyto změny může jednoletý pobyt ve Švýcarsku a rovněž stěhování v rámci tohoto státu.

Jak vidíme z příkladu EP (výše), jazyková historie bilingvního mluvčího může být vcelku složitá kvůli životním událostem, které snižují či zvyšují důležitost jazyka (např. navození partnerského vztahu, ztráta člena rodiny, s nímž daná osoba hovořila výhradně v určitém jazyce, stěhování do jiného státu anebo do jiné jazykové oblasti v rámci státu a podobně). Tento proces je dynamický a vede ke změnám v jazykové konfiguraci daného mluvčího a také v jazykovém zpracování. Jazyky bilingvního mluvčího prochází obdobími stability (jazyková konfigurace je vcelku stálá) a obdobími změn, během kterých určitý jazyk náhle